

KAMILJAN qizi Zuxraxon

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

I-kurs magistranti

zukhrakamilzhan@gmail.com

AHMAD TABIBIY MUXAMMASLARIDA LEKSIK VOSITALAR STILISTIKASI

СТИЛИСТИКА ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В МУХАММАСЕ АХМАД ТАБИБИЙ

STYLISTICS OF LEXICAL MEANS IN THE MUHAMMAS AHMAD TABIBIY

Annotatsiya. Ahmad Tabibiy mumtoz ijodkorlar an'analarini davom ettirib, deyarli barcha janrlarda ijod qilgan. U o'zining devonlariga klassik poeziyaning g'azal, muxammas, musaddas, musamman, murabba, masnaviy, qasida, ruboiy kabi janrlardagi she'rlarini kiritgan.

Ahmad Tabibiy o'zining muxammaslarida badiiy adabiyotning tasviriy vositalaridan keng foydalangan. Bu bilan o'ziga xos uslub yaratgan. Tashqi olamni bilishning keng tarqalgan mantiqiy usullaridan biri qiyoslash – o'xshatishdir. Ahmad Tabibiy betakror o'xshatish etalonlarini tanlash orqali tasvirga ekspressivlik paydo etgan.

Kalit so'zlar: Ahmad Tabibiy, she'riyat, muxammas, ekspressivlik, o'xshatishlar, leksik vositalar.

Аннотация. Ахмад табиби продолжил традиции классиков, работая практически во всех жанрах. Он включил в свои девоны стихи классической поэзии в таких жанрах, как газель, мухаммас, мусаддас, мусамман, мурабба, маснави, касида, рубаи.

Ахмад Табиби широко использовал изобразительные средства художественной литературы в своих мухаммасах. Благодаря этому он создал уникальный стиль. Одним из распространенных логических способов познания внешнего мира является сравнение – аналогия. Ахмад Табибий придал образу выразительности, выбрав уникальные эталоны сравнения.

Ключевые слова: Ахмад Табибий, поэзия, мухаммас, выразительность, аналогии, лексических средств.

Abstract. Ahmad tabibi continued the traditions of the classics, working in almost all genres. He included in his devons poems of classical poetry in such genres as ghazal, Muhammad, musaddas, musamman, murabba, masnavi, qasida, rubai.

Ahmad Tabibiy used many types of analogies in the muxammas. With this he created a unique style. One of the common logical ways to know the outside world is by analogy. Ahmad Tabibiy has developed expressiveness to the image by choosing unique semblance benchmarks.

Key words: Ahmad Tabibiy, poetry, muxammas, expressiveness, analogies lexical means.

KIRISH

Ahmad Tabibiy XIX asr oxiri – XX asr boshi o'zbek adabiyotining faol vakillaridan hisoblanadi. Tabibiy shoir, tarjimon, dostonnavis, tazkiranavis sifatida tanilgan bo'lib asarlarining manbalari turli kutubxona va fondlarda saqlanmoqda [5-14].

Ahmad Tabibiy mumtoz ijodkorlar an'analarini davom ettirib, deyarli barcha janrlarda ijod qilgan. U o'zining devonlariga klassik poeziyaning g'azal, muxammas, musaddas, musamman, murabba, masnaviy, qasida, ruboiy kabi janrlardagi she'rlarini kiritgan [4:15].

Ahmad Tabibiy o'zining muxammaslarida badiiy adabiyotning tasviriy vositalaridan keng foydalangan. Bu bilan o'ziga xos uslub yaratgan. Tashqi olamni bilishning keng tarqalgan mantiqiy usullaridan biri qiyoslash – o'xshatishdir. Ahmad Tabibiy betakror o'xshatish etalonlarini tanlash orqali tasvirga ekspressivlik paydo etgan.

Muxammaslarda o'xshatish, qiyoslash usulining qo'llanishi turlicha bo'lib, ular Ahmad Tabibiyning mahorat qirralarini yanada yorqinroq namoyon etadi.

Shoir ma'no yaratishda metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi tasviriy vositalardan o'rinli foydalanadi. Muxammaslarda sinekdoxaning butun o'rnida qism ko'rinishi, jins o'rnida tur munosabati aks etgan ko'rinishlari hissiyot uyg'otish kuchi va xususiyati bilan ahamiyatga egadir.

ASOSIY QISM

Soʻzlarni koʻchma maʼnoda qoʻllash dastlab lugʻatlardagi soʻzlarning maʼno jihatidan kambagʻalligidan kelib chiqqan boʻlsa, asta sekin goʻzallik va jozibadorlikka boʻlgan ehtiyoj ularning maʼnolarini kengaytira boradi. Bu esa huddi kiyim dastavval sovuqdan himoyalaniish vositasi sifatida vujudga kelgan boʻlsa, keyinchalik esa kishi tanasini bezaydigan libosga aylanganiga oʻxshaydi [1:216].

Til birliklari orasida eng asosiy halqa sanaladigan soʻzlar va iboralarni koʻchma maʼnoda ishlatish nutqqa obrazlilik, ekspressiv boʻyoq beradi. Ana shunday hodisalardan biri metaforadir. Unda narsa va hodisalar oʻrtasidagi oʻxshashlikka asoslanib, soʻz yoki iboralar koʻchma maʼnoda qoʻllanadi. Oʻxshatish koʻchma maʼno hosil qilishning eng keng tarqalgan usuli sifatida nutq badiiyatining muhim omillaridan hisoblanadi [2:75].

Metafora predmet va hodisalar orasidagi nisbiy oʻxshashlik asosida ulardan birini ifodalagan soʻz bilan ikkinchisini ham ifodalashdir [3:18-21]. Metaforalar asosan voqea, hodisalarni predmetlarni grammatik atamay, balki ularni maʼlum tomondan xarakterlaydi, shuning uchun ham ular asosan xususiyatni bildirib keladi.

Ahmad Tabibiy lirikasining asosiy mavzularidan biri ishq-muhabbat temasidir. Shoirning ishqiy sheʼrlari oʻzining mazmundorligi, ohangdorligi, turli boʻyoqlarga boyligi va shaklining har tomonlama rang-barangligi bilan diqqatlarga sazovordir.

Tabibiy sherlarining koʻpi ulugʻ shoir va mutafakkir Alisher Navoiyning gʻazallariga bogʻlangan muxammaslardan iborat. U Navoiyning “Hikmati” “Boʻlsa”, “Aylasa”, “Bulbul”, “Kerak”, “Aylarman”, “Oldida”, “Tuz”, “Boʻlmangiz”, “Hanuz”, “Soʻrmangiz”, “Aylab”, “Anga”, “Xurram”, “Boʻlmas” kabi radif va qofiyalar bilan tamomlangan 20 dan ortiq gʻazaliga muxammas bogʻlagan.

Masalan, Alisher Navoiyning:

Muvofiq kiydilar bu yil magar navroʻz ila bayram,

Chaman sarvi yashil hilʼat mening sarvi ravonim ham,-

Deb boshlanadigan gʻazaliga Tabibiy quyidagicha muxammas bogʻlaydi.

Bahor ayyomi, kir gulshanga qilmoqqa gʻamingni kam,

Ki boʻlmishdur havo ham muʼtadil, gulzor ham xurram,

Degay hayrat bila barcha nazokat aylagan odam,

Muvofiq kiydilar bu yil magar navroʻz ila bayram,

Chaman sarvi yashil hilʼat mening sarvi ravonim ham [5:353].

Navoiyning bu gʻazalida asosiy obyekt bahor faslidir. Bahor faslini ifodalashda, yaʼni Navoiyning shu gʻazaliga muxammas bogʻlashda Tabibiy faqat tabiatni kuylash bilangina chegaralanmay balki gʻazalning asosiy mazmuniga bogʻliq ravishda oʻz zamonasidagi ijtimoiy ahvolni ham bayon etib ketmoqda. Va bu muxammaslarda leksik vositalardan, mano koʻchimlaridan oʻz oʻrnida foydalangan;

Bahor ayyomi, kir gulshanga qilmoqqa gʻamingni kam,

Yuqoridagi baytda qayd etilgan **gʻamingni kamaytirmoq** soʻzi oʻz manosida shunday keladi: suvning kamayishi, pulning kamayishi. Ushbu baytda esa koʻchma maʼnoda kelmoqda.

Ki boʻlmishdur havo ham muʼtadil, gulzor ham xurram,

Baytda “xurram” soʻzida oʻxshatishga asoslangan maʼno koʻchishi boʻlib gulzorga nisbatan qoʻllanilmoqda.

Degay hayrat bila barcha nazokat aylagan odam,

Muvofiq kiydilar bu yil magar navroʻz ila bayram,

Yuqoridagi baytda kelgan *kiydilar...navroʻz ila bayram* soʻzlarida ham mano koʻchimi mavjud boʻlib koʻchim turlaridan metaforaga misol boʻla oladi. Ifoda qilmoqchi boʻlgan maʼno: “navroʻz bayramiga muvofiq kiydilar”.

Chaman sarvi yashil hilʼat mening sarvi ravonim ham

Sarvi soʻzini shoir yorga nisbatan qoʻllab, obekt va oʻxshatilgan narsa orasidagi sifat asosida qayta nomlamoqda. Bu esa mano koʻchimlaridan metonimiyaga misol boʻla oladi. “Sarv” soʻz bilan “yorning qomati” tasvirlanmoqda. Soʻzning asl manosi; tik oʻsuvchi, tekkis daraxt.

Tabibiy turkiy muxammaslari bilan bir qatorda uning fors-tojik tilida yozilgan gʻazallarga

bog'langan muxammaslari ham katta ijod mahsuli hisoblanadi. Bu jihatdan Tabibiyning Sa'diy, Jomiy, Zebuniso kabi mohir so'z san'atkorlari g'azallariga bog'langan muxammaslariga ham alohida diqqatlarga sazovordir. Fors-tojik adabiyotining ulug' shoiri Abdurahmon Jomiy xilma-xil obrazlar, original lavhalar yaratgan shoirdir. U xalq ijodiyotidan ta'lim olgan. Uning asarlari sodda va ravon misralardan tuzilgan. Shu sababli ham ko'p shoirlar Jomiy lirikasidan bahramand bo'lgan. Shunday ekan, Tabibiyning muxammas bog'lashda Jomiy g'azallariga murojaat etishi tabiiy holdek. Tabibiy poetic merosida Jomiyning juda chiroyli, sho'x va o'ynoqi satrlarida yaratilgan bir necha g'azallariga bog'langan muxammaslari uchraydi.

Ulardan biri:

Shu dam bir surate oshiq, ki bar man mekunad g'avo,

Chi surat? Surati dilbar! Chi dilbar? Dilbari barno!-

matlayi bilan boshlangan lirik g'azaldir. Tabibiy bu g'azalga muxammas bog'laganda she'riyat sana'tida o'zining kuchina yana bir bor sinab ko'rib sezilarli muvofaqqiyatlarga erishadi. Shoir muxammasning har bir satridagi ma'no va ta'surotni badiiy lavhalarda kuchaytiradi, to'ldiradi. Natijada qo'shiq kabi jarangdor eshitaladigan yangi bir asar maydonga keladi. Muxammas sakkiz bobdan iborat bo'lib har bir bandi butun asarning nafasini gavdalandira oladi: [4:35].

Fors tilidagi shakli:

Hamon dilbar, ki andozad mudomo bar saram savdo,

Ba ishqam mekunad man xastaro on dar chahon shaydo.

Chafou zulm doim bar zamiri u buvad paydo,

Shudam bar surate oshiq, ki bar man mekunad g'avg'o,

Chi surat? Surati dilbar! Chi dilbar? Dilbari barno! [4:35].

Fors tilidan tarjima shakli:

Bir dilbar boshimg'a tinnimsiz savdo soladi,

Besabab men xatani o'z husniga shaydo qiladi.

Uning tabiati doim zulm qilishdan iborat,

Bir suratga oshiq bo'ldim, u menga g'avo qiladi,

Qanday surat? Dilbarning surati! Qanday dilbar? (G'azal dilbar!) [4:35].

Birinchi bayt:

Bir **dilbar boshimg'a** tinimsiz **savdo soladi**,

Ushbu baytda ikki turli mano kochimi mavjud.

Birinchisi "bir dilbar" so'zida. Dilbar so'zining asl manosi: go'zal, chiroyli, hurliqo degan manolarni anglatadi. Yuqorida esa "yor", "qiz" ... bo'lishi mumkin. Tabibiy yorni "dilbar" deb nomlamoqda. Bu esa ko'chim turlaridan metonimiyaga misol bo'la oladi.

Besabab men xastani o'z husniga shaydo qiladi.

Xasta so'zi bilan shoir o'zini atamaqda. Bu erda ko'chim turlaridan metonimiyaga misol bo'la oladi.

Uning tabiati doim zulm qilishdan iborat,

Yuqoridagi baytda qo'llanilgan **tabiat** so'zida mano ko'chimlaridan metonimiyani ko'rishimiz mumkin. Tabiat so'zi, xarakter, odat so'zlarining o'rnida qo'llanilgan bo'lib ko'chimlardan metonimiyaga misoldir.

Tabiati...zulm qilishdan iborat- ifodasida esa ko'chim turlaridan metafora va jonlantirish mavjud.

Bir suratga oshiq bo'ldim, u menga g'avo qiladi,

Surat- so'zida ko'chim turlaridan metonimiyasi mavjud. Suratning o'ziga oshiq bo'lish mumkin emas. Suratda aks etgan insonga oshiq bo'lish mumkin.

G'avo: ma'no ko'chimlarida metafora mavjud. G'avo qilmoq suratda tasvirlangan yorga nisbatan aytilganligi uchun ma'no ko'chimi paydo qilgan.

Qanday surat? Dilbarning surati! Qanday dilbar? G'azal dilbar!

Dilbarning surati: ushbu baytda so'z tushishi bo'lganligi sababli metonimiyasi mavjud bo'lib, matnda badiiyatni xosil qilishga hizmat qilmoqda.

Ahmad Tabibiyning muxammaslari o'zining mazmundorligi, ohangdorligi, turli bo'yoqdor so'zlar va usliblarga boyligi bilan diqqatlarga sazovordir. U o'zining devonlariga klassik poeziyaning g'azal, muxammas, musaddas, musamman, murabba, masnaviy, qasida, ruboiy kabi janrlardagi she'rlarini kiritgan. Bundan ko'rinish turinadiki, shoir o'z salaflari ijodida yuzaga chiqqan va adabiy hayotda rasm bo'lib qolgan hamma janrlardan unumli foydalanib uni rivojlantirgan.

Shoir o'zining muxammaslarida badiiy adabiyotning tasviriy vositalaridan keng foydalangan. Bu bilan o'ziga hos uslub yaratgan. Tabibiy muxammaslarida leksik vositalar, ko'chimlar tahlili natijasida uning badiiy tasvir vositalaridan keng foydalangan holda O'zbek adabiy tili leksik tarkibining shakllanishida katta xizmat qilganligi yaqqol namoyon bo'ldi.

Yuqorida misollarda keltirilgan muxammaslar tahlili natijasida o'xshatish, qiyoslash usulidan turlicha qo'llanilganligini va bu Tabibiyning mahorat qirralarini yanada yorqinroq namoyon etayotganligining guvohi bo'ldik.

Shoir ma'no yaratishda metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi tasviriy vositalardan o'rinli foydalangan. Muxammaslarda sinekdoxaning butun o'rnida qism ko'rinishi, jins o'rnida tur munosabati aks etgan ko'rinishlari hissiyot uyg'otish kuchi va xususiyati bilan ahamiyatga egadir.

XULOSA

Ahmad Tabibiy muxammaslarida leksik vositalar, ko'chimlar tahlili natijasida uning badiiy tasvir vositalaridan keng foydalangan. Tashqi olamni bilishning eng keng tarqalgan mantiqiy usullaridan biri qiyoslash – o'xshatishdir. Ahmad Tabibiy betakror o'xshatish etalonlarini tanlash orqali tasvirda ekspressivlik paydo etgan.

Muxammaslarda o'xshatish, qiyoslash usulining qo'llanishi turlicha bo'lib, ular Ahmad Tabibiyning mahorat qirralarini yanada yorqinroq namoyon etadi.

Shoir ma'no yaratishda metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi tasviriy vositalardan o'rinli foydalanadi. Muxammaslarda sinekdoxaning butun o'rnida qism ko'rinishi, jins o'rnida tur munosabati aks etgan ko'rinishlari hissiyot uyg'otish kuchi va xususiyati bilan ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. Античные теории языка и стиля. – М., 1936.
2. Ne'matov X. Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – T., 1995.
3. Mirzayev M., Usmonov S. O'zbek tili kitobi – T., 1978.
4. G'anixo'jaev F. Ahmad Tabibiy. O'zbekiston SSR "Fan" nashriyoti.—Toshkent: 1978 yil.
5. O'zSSR FA Sharqshunoslik institute, qo'lyozma bayoz, INV-1130.
6. Tabibiy, Ahmad. Bayoz. G'azaliyoti Tabibiy. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №243.
7. Tabibiy, Ahmad. Devon. Toshbosma, O'zRFASHI, №8949.
8. Tabibiy, Ahmad. Hayratu-l-oshiqin. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №3460.
9. Tabibiy, Ahmad. Mazharu-l-ishtiyoq. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №7083.
10. Tabibiy, Ahmad. Mir'otu-l-ishq. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №928.
11. Tabibiy, Ahmad. Munisu-l-ushshoq. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №3460.
12. Tabibiy, Ahmad. Muxammasoti majmuat ushshuaroyi Feruzshohiy. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №1134.
13. Tabibiy, Ahmad. Tazkira. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №1152, №5018.
14. Tabibiy, Ahmad. Vomiq va Azro. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №1243.
15. <https://www.natlib.uz>
16. www.wikipedia